

Dani Erzsébet

A kisebbségi élet ajándékai

avagy revideálható-e a nemzeti azonosságtudat?

László Dezső (1904–1973) erdélyi református lelkész, teológus, társadalomtudós és publicista, kisebbségi ideológus sokféle ágazó életműve máig tartogat számunkra figyelmet érdemlő momentumokat. Ilyen a kisebbségi modell kidolgozásának szándékával írt *A kisebbségi élet ajándékai* c. tanulmánykötet is. E vonatkozásbeli hozzájárulása már csak azért sem vesztette aktualitását, mert az interkulturális közegben erőszakos asszimilációs nyomásnak kitett kisebbségi lét összes keserve és dilemmája máig velünk van. Ma is tanulmányozásra érdemes, hogy ez az aktívan politizáló, egyházi berkekben is rendkívül tevékeny és elfogadott, nemzetközi tapasztalatokkal is bíró lelkiismeretes gondolkodó milyen megoldási lehetőséget látott a két világháború között a beolvastásra ítélt erdélyi magyarság helyzetének orvoslására. A jelen tanulmánynak tehát nem célja, hogy átfogó László-képet adjon a teljes életműről, inkább a most vázolt összefüggést kívánja tematizálni a tanulmánykötet elemzésével. Elméleti eszköztárként a modern elméletek közül William Bloom identitás-, Jan Assmann kulturálisemlékezet-, Homi K. Bhabha posztkoloniális elméletének bizonyos kategóriáit használom fogódzónak a vizsgált László-kötet jelen kontextusbeli értelmezéséhez, illetve újraértelmezéséhez. Utóbbiakat illetően, amennyiben erdélyi kontextusban való alkalmazásuk szokatlanul hatna, megjegyzem: Bertha Zoltán is értelmét látja „a posztkoloniális reflexió”-t az erdélyiségre vonatkoztatni, mert általa „árnyalatosan feltárulhat a kiszolgáltatottság, a kisépí alárendeltség természetrajza” (Bertha, 2006: 70.).

*

László Dezső Sepsiszentgyörgyön született, 1904-ben. A Székely Mikó Kollégiumban érettségizett, majd református teológiát végzett Kolozsváron. Skóciai tanulmányút után hazatért, lelkési és oktatási feladatokat vállalt. A második világháború alatt a magyar országgyűlésben képviselő volt. Koholt vádak alapján többször börtönbe került. Írásai nagy hatással voltak az 1930–40-es évek értelmiségének gondolkodására. Életével, munkásságával, magas erkölcsi eszményeivel példaképet állított az erdélyi magyarság elé. Teológiai gondolkodásában a protestáns megújulás híve volt. 1973-ban hunyt el (Pomogáts, 2008: 143.).

Fontosabb művei: *Az erdélyi Református Egyház története* (1929), Kolozsvár; *Kisebbségi létünk alapkérdései* (1935), Kolozsvár; *Két tűz között* (1935), Kolozsvár; *Reményik és Ady* (1941), Nagyvárad; *Magyar önismeret* (1944), Sepsiszentgyörgy. Posztumusz: *A kisebbségi élet ajándékai* (tanulmányai és publicisztikai írásai, Cseke Péter szerkesztésében) (1997), Kolozsvár.

A kisebbségi élet ajándékai c. műve a legkülönbözőbb fórumokon elhangzott, illetve nyomtatásban közölt írásokat felölelő antológia, melynek minden darabja a többségi-kisebbségi helyzet különféle aspektusait vizsgálja. Mi több,

felvetéseivel külön szint képvisel az általam ebben a témakörben tanulmányozott (másutt publikált) szerzők sorában (Benedek Elek, Ignác Rózsa, Balázs Ferenc, Böződi György, Kacsó Sándor, Nyirő József, Tamási Áron).

Székelyföld szülöttje, László Dezső az elsők között ismerte fel, hogy a megváltozott körülmények folytán ki kell alakítani azt a kisebbségi létformát, mely teret biztosít az új állam kereteiben, és megkeresni azokat a lehetőségeket, melyekkel az új helyzetben élni és boldogulni lehet. Így vall magáról: „Ott nőttem fel a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban, de a székely valóság meglátásához a szemet az erdélyi irodalomból nyertem” (László, 1944: 183.). A Székely Mikó Kollégium szellemében szocializálódott. (Édesapja az a László Ferenc, aki a Székely Nemzeti Múzeum tudós múzeumőre, valamint a Székely Mikó Kollégium természetrajz–földrajz szakos tanára volt, Csutak Vilmossal közösen a Székely Nemzeti Múzeum két világháború közötti időszakának karizmatikus vezetője.)

László nem a nemzeti közösség sorsát siratta, hanem a kisebbségi sorsban rejlő lehetőségekkel foglalkozott. A *kisebbségi élet ajándékai* c. antológiában összegyűjtött tanulmányosorozat sokakat megdöbbentett élelátásával, időszerűségével, új gondolataival és megoldási ötleteivel. László kristálytisztán fogalmaz: „egyetlen életforma lehetséges számunkra: itthon maradni, kisebbségi sorsban, idegen nyelven készülni az erdélyi magyar sors öntudatos szolgálatára” (László, 1930: 22.). Az üzenet világos: csak úgy lehet megmaradni a kisebbségi létben, ha az erdélyi magyarság megőrzi magyar nemzeti öntudatát, de nem zárkózik el a kétnyelvűségtől, hiszen utóbbi a boldogulás egyik eszköze; jó, ha a kisebbség beszél a többségi állam hivatalos nyelvét. Tévedés ne essék, véletlenül sem arra gondol, hogy nincs szükség az anyanyelvre, az anyanyelvi oktatásra, hanem azzal érvel, hogy a kétnyelvűségnek is megvannak az előnyei. Összecseng ez a Bloom-féle nemzetiidentitás-fogalommal, mely szerint a nemzeti öntudat nem annyi csupán, hogy egy nemzet kijelenti magáról: ő nemzet. Ahhoz, hogy nemzetként működjön a megváltozott társadalmi-politikai térben, dinamikusán kell meghatározni (és újraértelmeznie) a nemzeti identitást. Az azonosságtudat efféle revíziója lászlói felvetés, mely sokkal hamarabb megfogalmazódott, mint Bloom elmélete.

Lászlót a politikai revíziós törekvés is foglalkoztatja. Gazdasági, társadalmi, politikai és szellemi téren elképzelt és együtt gondolkodó módon véli megvalósíthatónak. Ez pedig egységes szemléletváltást kíván. Cseke Péter szerint László Dezsőt „mély filozófiai alapvetésű gondolkodóként”, egyháztörténész-ként, olyan kisebbségi nemzetpedagógusként tarthatjuk számon, aki egyetemes kitekintéssel rendelkezett, illetve „helyzetadekvát szemléletváltást sürgető és biztonságos jövő(képe)t kereső kisebbségideológusként” munkálkodott a trianoni trauma után, és aki a „hívó szívvel modernnek lenni és magyarnak maradni” gondolatot hirdette (Cseke. 1997: 6. sic.).

A harmincas évek első felében, amikor végképp szertefoszlanak a kisebbségi kérdést Trianon után még körülvevő illúziók, és Erdélyre menthetetlenül, teljes súlyával nehezedik rá a kisebbségi élet összes problémája – már generációs kérdések is felmerülnek –, László új magyar ideológia megfogalmazását sürgeti. Véleménye szerint a revideálatlanul maradt Trianon utáni magyar öntudat rosszul értelmezett, nem szolgálja a kisebbségi magyarság érdekeit; mi több, legalább annyira kártékony, mint azok a külső erők, melyek a magyarságot a trianoni helyzetbe juttatták. Kemény megállapítás, mert épp a nemzeti önazonosság az (töb-

bek között), ami újrafogalmazandó, vagyis önrevízióra van szükség. A kisebbségi lét mibenlétét is másként definiálja: „a kisebbségi élet igazi szemléletéhez mindekelőtt úgy juthatunk, ha kisebbségi voltunkat nem a többségi magyarsághoz, hanem a körülöttünk élő többségi románsághoz való viszonyunkból állapítjuk meg. Nem azért vagyunk kisebbségi magyarok, mert a többségi magyarságtól különválasztva élünk, hanem azért, mert országunkban a tizenötmillió államalkotó románsághoz képest kisebbségben vagyunk” (László, 1935: 89.). Határozottan új elem tehát, ahogyan a kisebbségi lét alapkérdését felfogja: meg kell ismerni az új hatalom rendszerét és megragadni benne a kisebbségi továbbélés lehetőségét. Az ő szemében ezek lennének a kisebbségi lét „ajándékai”.

A Trianon utáni erdélyi irodalom általam eddig (másutt) taglalt példáiban vannak olyan figurák, akik (önként vagy az új hatalom vagy a gazdasági körülmények által kényszerítve) megpróbálják megismerni az új állam rendszerét, szerepet vállalnak benne. Nyíró Józsefnél, Ignác Rózsánál, Kacsó Sándornál, Bözödi Györgynél látunk erre több példát. Az eredmény azonban, elég egyértelműen és egyöntetűen az, hogy a közösség a renegátság vádjával illeti ezeket a figurákat, akik némi identitástévelygést és identitásválságot követően vagy visszatérnek a székelymagyar közösségbe, vagy feladják székelymagyar identitásukat, és (színlelő mimikrirel vagy kénytelen-kelletlen, vagy önként, sőt meggyőződésből) identitáselhagyó konformistákká válnak. László nézetrendszerében viszont árnyaltabban vetődik fel a kérdés: megfelelő identitásvédő stratégia alkalmazása lehetőséget teremthet ahhoz, hogy az új szerepvállalás ne társuljon törvényszerűen identitáselhagyó konformizmussal.

A politikai nemzetfogalmat László nem fogadja el. Egyrészt azért nem, mert a régi magyar állam szellemiségének fenntartásában egyenesen az elemi fennmaradáshoz szükséges kisebbségi létforma kialakításának akadályát látja. A Trianon előtti szellemiség nem tesz lehetővé olyan stratégiákat, melyekkel a kisebbségi érdekek sikeresen érvényesíthetők; és az a kisebbségi létezés, mely erre épül, működésképtelenné teszi az önazonosság-alapú túlélést. Másrészt azért nem tartja elfogadhatónak a politikai nemzetfogalmat, mert a Trianon után létrejött nemzetállamok a hozzájuk csatolt magyar részek bekebelezésére törnek. Szó sincs tehát arról, amivel vádolták, hogy László ne ismerné fel a román államhatalmi gépezet erőszakos asszimilációs törekvéseinek jeleit.

Abból, amit Cseke Péterből kiindulva László Dezsőről most mondtunk, saját terminológiánk szempontjából egyvalami feltétlenül kikristályosodik. Mintha László a MI-identitás átdefinálásában látná a jövő lehetőségét. Amíg eddig a pontig eljut, a következő utat teszi meg: 1929-ben egyenesen úgy érzi, hogy az összmagyarság egyetlen, határoktól független lelki testet alkot – László tehát elválasztja a „nemzet” és az „állam” fogalmát egymástól; és úgy írja körül a nemzeti önazonosságot, mint országhatároktól független jelenséget. Adytól és Szabó Dezsőtől átveszi a „faji” kifejezést, és ezen szellemi, kulturális és lelki egységet ért (Cseke, 1997: 9.).

Amint azonban figyelmesen követjük az antológiában megvalósuló lászlói gondolkodást, megerősödik bennünk az érzés, hogy azzal kapcsolatban, ami az antológiában kikristályosodik, jogos a „mintha”. Ez akkor is kiderül, amikor azt elemzi, miért nem akar az új helyzetbe került magyarság a román „fajba” asszimilálódni. László a Trianon által a magyarságra mért kisebbségi sorsot

megmásíthatatlannak érzi, ugyanakkor annak, hogy egy nép a természetileg és történelmileg meghatározott helyén maradjon és éljen, szerinte nincs alternatívája. Ebből kiindulva úgy véli, hogy az „egyfajú”, homogenizált országot az a veszély fenyegeti (vagyis Romániát, amennyiben felszámolja kisebbségeit), hogy a belső folyamatok ellanyhulnak, kevesebb lesz az életinger, és a belső verseny hiánya az állam fejlődőképességét gátolja. A sokszínűségben (mai terminológiával élve: a multikulturalitásban) erőt sejt. Megítélésében a kisebbségeket felkaroló ország igazi nagysága abban rejlik, hogy mekkora életlehetőséget biztosít a más nemzetiségűeknek.

A lászlói gondolatmenet szerint, ha kisebbségként más országhoz csatolnak egy népcsoportot, a továbbélés alapvető feltétele a többségi kultúra és nyelv megismerése mellett az, hogy jó állampolgárokat neveljen fiaiból, vagyis legyen lojális a többségi kultúrához. Mindezt azonban úgy kell tenni, hogy ne jelentse a kisebbségi nyelv feladását, a kultúra megtagadását. Ez az a pont, ahol igazolódik a fenti fogalmazásunkban szereplő „mintha”. A nemzeti értékek, mint a nyelv, a népkultúra, az irodalom, a nemzeti múlt és a történelmi emlékek, a keresztény értékek és az egyházak, ápolásra szorulnak, ezért a magyar kisebbségnek is tudatosan kell védelmébe vennie ezeket a kincseket (László, 1935: 90–91.).

Túlélési elképzelése szerint a kisebbségi magyar járjon magyar iskolába, ápolja hitét és anyanyelvét, őrizze kultúráját, de ezekkel együtt sajátítsa el a többségi nemzet nyelvét, ismerje meg a román kultúrát, vagyis legyen képes az interkulturális kommunikációra és együttélésre. Ehhez a kisebbségi magyarnak nem kell feladnia MI-identitását. Akkor miről van itt szó? Amit ez az interkulturálisnak elképzelt jövő jelentene, és mint fentebb láttuk, László azonosságtudat-revíziót vár el hozzá; és nála ez nem érinti, mi több, óvja a nemzeti azonosságtudatot. Amit túlélési programként javasol, az tulajdonképpen az ÉN-identitás *személyes szegmensének* átírását jelentené. Nincs szó MI-identitás-szintű konformizmusról, csupán a MI-identitás önazonosságát nem érintő, a közösségi tudatot érintetlenül hagyó túlélési alkalmazkodásról az egyén ÉN-tudatának személyes szegmensében. Utóbbi csupán annyiban közösségi – gondoljunk vissza az assmanni felfogásra –, amennyiben az *egyén* létmódjának és társadalmi kapcsolódásának érintkezési felülete. A lászlói elképzelés szerint ez a modell akár működhetne is – ha a többségi nemzet részéről is meglenne az akarat és a megértés. A valóság azonban ennél sokkal egyszerűbb és az elképzelt modell ellentéte, amint az általam elemzett művek szinte mindegyikében (is) bebizonyosodik. Nevezetesen, hogy a többségi állam nem az ÉN-identitás személyes szegmensének átalakításában segítkezik, hanem minden elképzelhető eszközzel próbálja megsemmisíteni a MI-identitást.

László jól látja, hogy a többkultúrájú Erdélyben az interkulturális együttélés lenne a jövő, a kötet egyik tanulmányának címével szólva: „Erdély útja”. A helyzet valóban (mai kifejezéssel) multikulturális, de ezeknek a népeknek az együttélésében korántsem a multikulturalitás az, ami megvalósul. László azonban elképzei, hogy megvalósulhatna, és azon is gondolkodik: hogyan? A természet topográfiai jellegzetességeiben, ezek ellentétes voltában is az egység megnyilvánulását látja, mert közösen alkotják az erdélyi táj jellegzetességeit. Elképzelése szerint az együtt élő népek ellentétei ugyanúgy egységgé oldódhatnának fel, mint ahogyan a természetben harmónia áll elő a sokféleségből.

Az együtt élő népek ugyan számosabbak háromnál, de László három nagy népcsoportban gondolkodik, ahogy ez általában is szokás (pedig nem fair a még kisebbekkel szemben). Ezek a magyarok, a románok, a szászok; és László úgy tartja, hogy közülük egyik sem „erdélyibb”, mint a másik. Egyházaik is különböznek, két nagy egyház a románok, négy egyház a magyarok és szászok szolgálatában áll. Ebben a szűk és kicsi világban az itt élő népek békéje mindig attól függött, hogy mennyire és milyen módokon tudták az egymás között feszülő ellentétek közötti egyensúlyt a kultúrák közötti kommunikációval fenntartani. Mennyire tudtak elfogadók és toleránsak lenni. Az évszázadok során mindig a másság, a másik nép jogainak, vallásának, kultúrájának tisztelete és megbecsülése jelentette a békés együttélést (László, 1937a: 116.).

Ha ezt a megállapítást nem finomítjuk, ahogyan László sem teszi, kérdőjeleket hagy maga után az, amit itt ő megállapít. Annak alapján, hogy a jogok kölcsönös és maradéktalan tiszteletére alapítja a békés, interkulturális együttélés programját, felvetődhet a kérdés: nem látta volna, hogy a román többség megfosztja a magyar kisebbséget jogaitól? Nem vette volna észre az erőszakos román asszimilációs törekvést? Igenis észrevette, de feltételezte, hogy a többségi agressziót megállíthatja a kellően átgondolt és alkalmazott kisebbségi politika.

Úgy vélem, abból kell kiindulnunk, hogy a trianoni trauma gyökeresen megváltoztatta a korábbi helyzetet. Az addig viszonylag működő interkulturális kommunikáció más alapokra helyeződött, az identitáskolonizálás eleinte lassú, majd egyre felgyorsuló folyamata a kulturális mimikri különböző formáit hozta. Ezeket a formákat a magyar és a szász kisebbség egymástól eltérően alkalmazta. Ennek példáit látjuk Ignác Rózsa *Anyanyelve magyar* c. regényében, a multikulturális Kolozsváron. Ezek: a többfokozatú, kisebbségi-identitás-menedzselési kényszer (a regényben szereplő magyar diákoké); a többségi együttműködés, zéró identitás-menedzselés (a román diákoké); a Monarchiából hozott szellem visszazárkózása a kulturális emlékezet múltjába a jelen identitás-kihívásai elől (az idős magyar arisztokraták); identitásválság-menedzselést nem igénylő, immunizált kisebbségi kulturális tudat (a ifjú magyar arisztokrata); a csoportmimikriben transzcendáló identitás-menedzselés (a regénybeli szász).

Az identitás-menedzselési skála szélessége azt bizonyítja, hogy mondjuk az „Erdély útja” c. László-írás pontos kortársa, az Ignác-regény (hiszen megjelenésük éve azonos: 1937), a kisebbségi sorsot életközeli valóságában megragadva, valóságosabb és összetettebb képet fest a Trianon utáni magyar kisebbségi identitásválságról, mint amilyennek László politikai-ideológiai alapon látta. Az *Anyanyelve magyar* megjelenése óta eltelt sok évtized is Ignácot igazolja.

László ideológiai alapú elképzelése ugyanakkor (azzal a gondolattal, hogy kellő politikai manőverezéssel feloldhatók a többség és a kisebbség között feszülő ellentétek) mintha a transzilvanizmus körében mozgó, utópisztikus nézeteket fogalmazna meg. A transzilvanizmus egyébként fel is lépett a maga programjával – ha a Kós Károly-féle transzilvanizmus némileg el is tér László elképzelésétől –, és hozott is eredményeket, főleg az irodalomban. A politikai szintéren azonban többség-kisebbség összebékíthetlensége a mai napig fennáll.

Ne feledkezzünk meg viszont a többségi-kisebbségi viszony egykorú politikai környezetéről, mely Lászlót a többkultúrájú békés egymás mellett élés programjának kialakítására indította. 1935 Romániája olyan politikai környe-

zetet jelentett, melyben joggal hihette, hogy a román alkotmány biztosította a jogokat és a törvényes védelmet ehhez. Egy nagy létszámú kisebbség jelenléte a többségi államban törvényi szabályozást kíván. A törvény viszont nem elég. Megfelelő anyagi feltételeket és intézményrendszert kell mellé rendelni, és meg kell hagyni a kisebbség szellemi szabadságát. László Dezső úgy gondolta, hogy a román állam ezen a téren védelmező szerepet fog játszani, hiszen (akkor úgy tetszett) világosan érti a magyar kisebbség célját. Ez a cél László felfogásában így hangzik: „nem akarunk állam lenni az államban, hanem jogi alapon álló kisebbségi kulturális és vallási közösség [...]. Országunk törvényei azonban ennél több jogot és lehetőséget biztosítanak nekünk, többek között a székelység kulturális autonómiáját...” (László, 1935: 92.).

László tehát a kisebbségi sorsban azt kereste, ami – a tanulmánygyűjtemény címének kifejezésével élve – annak ajándékává válhatna. Pozitív hozzáállással teszi mérlegre a helyzetet, bízván abban, hogy a román állam és a nagyszámú magyar kisebbség között működni fog az interkulturális kommunikáció; az erdélyi magyarság által elszenvedett traumából felépül a közösség, hogy a konfliktusoktól terhelt helyzetből elmozduljon majd az interkulturális konszenzus felé.

Nem lenne korrekt László hibájának betudni, hogy megoldhatónak látta azt, ami már akkor, sőt, jóval azelőtt antagonisztikusan megmutatkozott: a kulturális és identitáskolonizáció folyamatai már a két világháború között erőteljesen érvényesülnek (ahogyan ezt az általam korábbi tanulmányokban elemzett szépirodalom is előrevetíti és diagnosztizálja), fokról fokra ellehetetlenítve a kisebbségi kultúrát, minden területen. A kultúra vertikális szerkezetében létrejött változás (Trianon) nyomán természetesen megmutatkoztak a horizontális (jelen-társadalmi és kulturális) hatások is.

Irodalom

- Assmann, Jan (2004) *A kulturális emlékezet*, Budapest, Atlantisz Könyvkiadó
- Bertha Zoltán (2006) *Erdélyiség és modernség*. Irodalmi tanulmányok, Csíkszereda, Pallas-Akadémia
- Bhabha, Homi K. (1998) *The location of culture*, New York, Routledge
- Bloom, William (1990) *Personal identity, national identity and international relations*, Cambridge, Cambridge University Press
- Cseke Péter (1997) „Hívó szívvel modernnek lenni és magyarnak maradni”: jegyzetek a kisebbségi életmodellben gondolkodó László Dezsőről, in: *A kisebbségi élet ajándékai. Publicisztikai írások, tanulmányok 1929–1940*, Kolozsvár, Minerva Művelődési Egyesület, 3–14.
- Cseke Péter (2003) *A népi irányzat erdélyi sajátosságai*, in: *A Tizenegyek: egy / antológia / elő / és / utóélete*, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 227–241.
- Cseke Péter (2003) *Így szólt az idő általuk: az első paradigmaváltó erdélyi írónemzedék fellépése, fogadtatása, utóélete*, in: *A Tizenegyek: egy / antológia / elő / és / utóélete*, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 5–8.
- A kisebbségi élet ajándékai. Publicisztikai írások, tanulmányok 1929–1940* (1997) (szerk. Cseke Péter), i. m.
- Pomogáts Béla (2008) *Magyar irodalom Erdélyben (1918–1944)*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó